

Источники и литература:

1. Алиев Г. Азербайджан на перекрестке XXI века и третьего тысячелетия / Г. Алиев. – Баку, 2001.
2. Посол доброй воли. – Баку, 2005. – № 1.
3. Халилов С. Глобализация или глобальная цивилизация / С. Халилов // Восток-Запад : Диалог цивилизаций. – Баку, 2005.
4. Рустамов Я. Диалог цивилизаций путь к единству человечества / Я. Рустамов // Восток-Запад : Диалог цивилизаций. – Баку, 2005.

Кліценко С.В.**УДК 82'06Андрухович+930.85(477)****РОЗВИТОК ІДЕЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ В ЕСЕЇСТИЦІ Ю. АНДРУХОВИЧА**

Український літературний процес, як і літератури багатьох інших народів світу, завжди був пов'язаний із суспільним розвитком, багато у чому впливав на нього, був джерелом нових ідей. Варто хоча б згадати роль Т. Шевченка у формуванні української свідомості або М. Хвильового із його концепцією «азіатського ренесансу» та орієнтацією на «психологічну Європу». Сучасні українські письменники також продовжують пропонувати альтернативні шляхи розвитку українського суспільства або його частин. Вивчення їх творчості під цим кутом зору є дуже важливим, а тому і вибрана нами тема, що розглядає використовувану відомим поетом та прозаїком Ю. Андруховичем концепцію Центральної Європи, є актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ідею Центральної Європи у творчості Ю. Андруховича найбільш повно розглядали О. Гнатюк [5] та Т. Гундорова [6]. Однак після їх досліджень була опублікована серія нових есеїв автора на цю тему [1]. Тому дана стаття, розглядаючи подальший розвиток ідеї Центральної Європи у творчості Ю. Андруховича, робить у цьому напрямку певний вклад.

Метою статті є розгляд походження терміну «Центральна Європа», розвитку його у творчості вітчизняного письменника Ю. Андруховича, аналіз аргументації автора.

Починаючи із середини 90-х рр. Ю. Андрухович уводить до своєї творчості поняття Центральної Європи. Однак воно не було ним вигадане, а має доволі довгу історію існування. Ян Кржен робить припущення, що це поняття було вперше використано у 1815 р. на Віденському конгресі для визначення територій сучасної Німеччини та країн Бенілюкса. Однак частіше початок використання цього терміну пов'язують з ім'ям німецького економіста Ф. Ліста, який писав про середньоевропейську економічну спільність, постулюючи необхідність німецької економічної експансії. Пізніше ідея політичного та економічного об'єднання навколо Німеччини усіх територій аж до Росії була запропонована Ф. Науманом у книзі «Das Mitteleuropa». Використовувалась ця ідея й багатьма іншими інтелектуалами, найвідомішими серед яких є Т. Масарик та О. Халецький. Однак всесвітню відомість ідея Центральної Європи отримала після публікації чехом М. Кундерою у 1984 р. есею «Викрадений Захід, або Трагедія Центральної Європи», що призвела до широкого обговорення проблеми впродовж 80-х ХХ ст. у багатьох країнах світу. М. Кундера та інші автори дискусії створюють образ Центральної Європи як території між Росією та Німеччиною, населеної малими націями, існування яких завжди відбувалось на грані зникнення. До цього простору у залежності від автора зараховуються різні країни, найчастіше серед яких називаються Чехія, Польща, Словачів, Угорщина та Хорватія. Для цієї території визнається дуже важливою спадщина Австро-Угорської імперії, до складу якої більшість із країн, що зараховуються до Центральної Європи, належала, однак для сучасної Австрії у цьому просторі не знаходиться місця. М. Кундера вважає, що «Австрійська імперія мала велику можливість перетворити Центральну Європу в об'єднану сильну державу» [7]. Письменник вважає Центральну Європу на початку ХХ ст. великим культурним центром, про що говорить діяльність діячів: В. Гомбровича, Б. Шульца та С. Віткєвіча – у Польщі, Я. Гашека і Ф. Кафки – у Чехії, Б. Бартока – в Угорщині, З. Фрейда, Г. Малера, Р. Музіля – в Австрії. Автор демонструє глибокі культурні взаємозв'язки країн у складі імперії: «Батьки Зігмунда Фрейда первісно походили з Польщі, але дитинство їхнього сина минуло в Моравії, в сьогочасній Чехо-Словаччині. Також пройшло там дитинство Едмунда Гуссерля та Густава Малера ... Великий чеський поет Юліус Зеєр народився в Празі в німецькомовній родині, і те, що він став чехом, було справою його власного вибору ... Провідна постать угорського повстання 1956 р. письменник Тібор Дері походив з німецько-польської родини, а мій дорогий друг Данило Кіш, блискучий романист – угорсько-югославського походження» [7]. Ця територія, на думку М. Кундери, є місцем, яке завжди хотіло бути зменшеною копією Європи, де європейська культура завжди була і залишається цінністю, хоча його і намагалася на час написання есею зденационалізувати комуністична влада, на протест до чого він і був написаний. Автор протиставляє країни Центральної Європи, що завжди прагнули максимального багатоманітності, культурного плюралізму при мінімальних розмірах, Росії, яка заснована на принципі мінімального різноманіття при максимальних розмірах.

У своїх есеє середини 90-х рр. Ю. Андрухович намагається вписати Галичину до простору Центральної Європи, образ якої, як і в центральноевропейських есеїстів, багато у чому пов'язується із Австро-Угорською імперією. За автором, ця імперія відіграла виняткове значення в українській історії. Найголовнішою її заслугою Ю. Андрухович вважає взагалі збереження українського складника «у безмежному мовно-національному різноманітті світу» [2], хоча, зауважує митець, можливо, і всупереч своїй волі. Завдяки їй, продовжує письменник, існує всередині української мови галицький діалект, «однією з характерних рис якого є дивовижний набір смаковитих виразних германізмів, починаючи „фаную“, „фертиком“, „фриштиком“ і „фарфоцлями“, а закінчуючи майже сакральним „шляк би його трафив“» [2];

Західна Україна має чудові в архітектурному плані міста, руїни замків, святинь, перекази старих людей; і, нарешті, зовсім іншу перспективу погляду на світ. Австро-Угорщина дала можливість українцям орієнтуватися не тільки на Схід, але і шукати своє місце у Європі, адже, наприклад, сучасний Івано-Франківськ у ті часи належав до «єдиного державного утворення не з Тамбовом і Ташкентом, а з Венецією та Вієнною! Тоскана й Ломбардія перебували в межах, єдиних із Галичиною та Трансильванією» [2]. Автор відновлює картини минулого Галичини, коли її простір характеризувався багатокультурністю та співіснуванням багатьох етносів – українців, циган, німців, євреїв та ін., щоб плеканням минулого сприяти народженню європейського майбутнього. Як бачимо, Ю. Андрухович пов'язує ідею Центральної Європи слідом за М. Кундерою із Австро-Угорщиною. У той же час у автора не знаходить ніякого відображення «ягеллонська» (польська) версія Центральної Європи, що розглядає спадок Речі Посполитої як визначальний в культурі України, Білорусії та Литви. Тобто, така формула, що, між іншим, відсуває межі Центральної Європи до кордонів Росії. До кінця 90-х рр. автор, як зауважила Б. Бердиховська, взагалі не звертає уваги на польський спадок, хоча тільки у польському баченні Центральної Європи Україні знаходилось місце. Натомість ще одним об'єднуючим Центральної Європу фактором Ю. Андрухович вважає Карпати, які митець називає великою скобою, яка «тримає вкупі схильні до хаотичного розповзання частини буття», що підтверджується, наприклад, подібністю музики місцевих народів та субетносів: циганів, мадярів, словаків, гуралів, гуцулів.

У пізніших текстах автор більш чітко описує Центральної Європу – як територію між Росією та Німеччиною (між Сходом і Заходом), більшість країн якої були пов'язані спільною долею в рамках Австро-Угорської імперії. Зокрема, до Центральної Європи Ю. Андрухович зараховує простір від Албанії до Прибалтики і від Польщі та Чехії до Галичини включно. Ю. Андрухович, подібно до учасників дискусії, вважає притаманними цій частині світу наступні властивості: вона характеризується великими історичними напругами (депортації, геноциди), частими змінами державних утворень; вона є «перехідною міжімперською сейсмічною зоною», простором «хронічної екзистенційної непевності, через яку його прийнято вважати вкрай релігійним» [1, с. 120-121] та ін.

Починаючи з перших есеїв на тему Центральної Європи у них звучить тема загрози зникнення як її самої, так і вилучення із неї Галичини: «її немає, цієї Центральної Європи, точніше, майже немає, як майже немає в ній Галичини» [3]. Автор майже із самого початку бачить дві загрози для розвитку своєї концепції. З одного боку, автор є занепокоєним можливістю подальшого занедбання залишків мультикультурної спадщини Галичини, хоча його ж тексти у великій мірі сприяли її збереженню та відродженню. З іншого боку, Ю. Андрухович бачить, що колись охоплені ідеєю Центральної Європи країни впевнено прямують до інтеграції із Західною Європою, вважаючи першу концепцію вже застарілою: «Стоїмо на порозі її остаточного зникнення, ось тільки хай поляків зі словако-угорцями приймуть до НАТО, а відтак до Заходу, до „власне Європи“, Україну ж – до оновленої слов'янської федерації» [3]. Тому автор висловлює спочатку припущення, що Центральної Європа, яку він тепер називає Центрально-Східною, дрейфує на Схід, а потім, після приєднання Польщі, Угорщини, Чехії та Словачки в 2004 р. до Європейського Союзу та «помаранчевої» революції створює систему образів, що мають на меті помістити у простір цієї ідеї всю Україну.

У зв'язку із цими змінами, автор говорить, що відбувається зсув кордонів самої Центральної Європи на Україну, Білорусь та Молдову. І якщо Білорусь все ще залишається сателітом Росії, а Молдова занадто слабка, але може приєднатися в своєму розвитку до більш активного, то Україна є найвизраźніше країною між Сходом і Заходом, тобто найбільше відповідає визначенню Центральної Європи. Надають впевненості авторові й події «помаранчевої» революції осені 2004 року, які він інтерпретує як дрейф Центральної Європи територією України аж до самого її Сходу. При цьому Сходу і Півдню України надається двояка роль. З одного боку, Ю. Андрухович звертається до повідомлень Птолемея про Сарматію, яка ним поділялася на дві частини – європейську та азійську, межею між якими був Дон. У такому разі європейською Сарматією повинна бути територія України. Тобто, таким чином автор уписує всю територію України, у тому числі Схід і Південь країни, до Європи. Однак, з іншого боку, посилюються на велику долю міфологічності та неточності у висновках Птолемея та інших античних авторів, Ю. Андрухович дозволяє собі створити власний образ Сарматії. Письменник ділить Україну на дві частини, які дуже різняться, на його думку, як за ландшафтом, так і з точки зору історії, – по Дніпру (хоча при цьому весь Південь України приєднується до Лівобережжя: «Сарматія – це все, що на схід і південь від Дніпра, себто це Південь і Схід України» [1, с. 125]). Територія західніше Дніпра має лісовий та гірський ландшафт, є для автора культурно споконвічним, усталеним, осілим, аграрним і стійким. Лівобережжя, навпаки, представляє собою рівнину, степ, є, на думку автора, безкоренево-номадичним, колонізованим, пролетарським, спустошеним, найменш окультуреним. Таким чином, письменник локалізує свою Сарматію на Сході і Півдні України, і вважає її викликом для Правобережжя, що повинно цю територію окультурити. Частинами цього виклику визнаються такі характеристики цього регіону, як російськомовність, пролетаризованість та криміналізованість, анахронічність та депресивність індустріалізації, інші елементи, що уподібнюють її великій протокультурній пустці.

Росія у цій схемі виступає у ролі Азії, і є для Ю. Андруховича вже «іншим континентом». Автор відмовляє їй у європейськості, зауважуючи, що Центральної Європа в такому разі буде десь поміж річками Іртишем і Леною. Ю. Андрухович визнає російську культуру для українців дуже цінною і близькою. Він вважає багато її якостей дуже привабливими, наприклад, такі, як «інтелектуально-душевна широта, глибина і відвага», «особлива анархічна здатність літати над побутом і дріб'язковістю», «незаперечна культурна

самодостатність й інтенсивність» [1, с. 84]. Але все ж автор визначає російську культуру як «іншу» культуру. Більшої критики зазнає в Ю. Андруховича сама Російська держава, від якої він вважає за необхідне дистанціюватися. Автор називає все, що є в Росії індивідуального, цінним для кожного українця, але її імперські принципи, поліційний характер влади, спроби експансії (наприклад, інформаційної) не можуть влаштувати Україну. До речі, приблизно у цей же час (2003-2004 рр.) Ю. Андрухович звертає увагу на зв'язки з поляками, про яких до того, як ми вже говорили, майже не згадував. І, порівнюючи наші відносини із поляками та росіянами, хоча й визнає більшу близькість як у ментальному, так і у культурному плані до українців росіян, однак визнає себе полонофілом, не заперечуючи при цьому інших культурних орієнтацій.

Одночасно з процесами європеїзації культури всієї України Ю. Андрухович передбачає і її посилення. Письменник не приховує, що українська культура знаходиться в аутсайдерському становищі, що вона в багатьох випадках має невисокий рівень, носить пострадянський характер, не є цікавою державі та й широким верствам населення. Але він вважає, що цей етап невизначеності є одночасно періодом поступового відновлення, очищення української культури, народження нових форм. Українська культура має ще деякий час (років 10) поферментувати, щоб «почати змінювати країну». І в цьому процесі Ю. Андрухович великі сподівання покладає на молодь, яка стане рушійною силою цих культурних змін.

Автор також розуміє необхідність збереження та посилення зв'язків із різними країнами світу. Такі мотиви з'являються у есе «Фантазія на тему прозорості» та «Чотири мільйони на наших агентів». У першому з них Ю. Андрухович говорить про необхідність збереження зв'язків України із країнами колишньої Центральної Європи, передусім із Польщею. Митець вважає статус стосунків із поляками загрозливим: «З українського боку – майже повний брак будь-якої рефлексії, історично-культурна апатія. З польського – незмінність негативного стереотипу» [1, с. 105]. У тексті автор ділиться ідеєю створення віртуального часопису, який би забезпечував інтелектуальний обмін обох країн (до речі, цей проект був невдовзі здійснений у вигляді електронного та реального часопису «Потяг 76»). У другому есе також проводиться думка про необхідність налагодження українською культурою міжнародних зв'язків у формі фантазії про можливість виділення стипендії іноземцям, які б вивчали нашу історію, культуру та в результаті становились би їх розповсюджувачами та популяризаторами, що наводить також на думку про відсутність якої-небудь підтримки держави різним формам міждержавних культурних комунікацій.

Як бачимо, розвиток ідеї Центральної Європи у Ю. Андруховича проходить два етапи. На першому із них (у 90-х рр. ХХ ст.) письменник уписує у простір Центральної Європи Галичину. А на другому етапі він фактично відмовляє країнам, що увійшли до ЄС, у статусі центральноєвропейських країн та поширює його на Білорусію, Молдову, а особливо на територію України. Але накинення спочатку на Галичину, а потім на всю Україну образу Центральної Європи є більшою мірою не аналізом існуючих тенденцій, а спробою міфологізації дійсності, спробою відновлення та створення міфу європейськості України, приєднання до загальноєвропейських процесів, зворотньою стороною якого є абстрагованість від офіційних російських впливів, дистанціювання від Російської держави. При цьому ми вважаємо більш вдалою спробу вписати Галичину у простір Центральної Європи, ніж всю Україну. Адже у першому випадку аргументація була побудована на більш статичних та постійних елементах – на колишній належності Галичини до Австро-Угорської імперії, а відтак і до Центральної Європи, на існуванні багатой спадщини від тих часів, завдяки чому міф центральноєвропейськості Галичини знайшов багатьох прихильників та мав великий розголос. У другому ж випадку автор засновується на подіях «помаранчевої» революції, що їх було невдовзі скомпроментовано владою. Крім того, негативною стороною його аргументації є вихвалення правобережних українців, визнання їх начебто більш окультуреними, орієнтація та звернення лише до однієї частини України.

Джерела та література:

1. Андрухович Ю. Диявол ховається в сирі / Ю. Андрухович. – К. : Часопис «Критика», 2007. – 320 с. – (Першотвір).
2. Андрухович Ю. Ерц-герц-перц : [Електронний ресурс] / Ю. Андрухович. – Режим доступу : <http://www.ukrcenter.com/Література/Юрій-Андрухович/19990/Ерц-герц-перц>
3. Андрухович Ю. Час і місце, або Моя остання територія : [Електронний ресурс] / Ю. Андрухович. – Режим доступу : <http://www.ukrcenter.com/Література/Юрій-Андрухович/20262/Час-і-місце-або-Моя-остання-територія>
4. Андрухович Ю. Carpathologia-Cosmophilica : [Електронний ресурс] / Ю. Андрухович. – Режим доступу : <http://www.ukrcenter.com/Література/Юрій-Андрухович/19991/Carpathologia-Cosmophilica>
5. Гнатюк О. Прощання з імперією : Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк. – К. : Критика, 2005. – 528 с.
6. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Т. Гундорова. – К. : Критика, 2005. – 258 с.
7. Кундера М. Трагедія Центральної Європи : [Електронний ресурс] / М. Кундера. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n6texts/kundera.htm>
8. Миллер А. Тема Центральної Європи : история, современные дискурсы и место в них России : [Электронный ресурс] / А. Миллер. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nlo/2001/52/mill.html>
9. Портнов А. Між «Центральною Європою» та «Русским миром» : Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій / А. Портнов. – К. : НІСД, 2009. – 160 с.